

Olga Perić

Rukopis u školskoj nastavi¹

Rad s rukopisom u nastavi veoma je teško generalizirati. Postoji tolika raznolikost nastave klasičnih jezika i u Hrvatskoj i u svijetu, od kratkih tečajeva, dvogodišnjeg pa do osmogodišnjeg učenja u različitim usmjerenjima i prema specifičnim potrebama svake kulturne sredine. Osim toga, danas se kod nas općenito toliko govori o rasterećenju učenika, o smanjenju gradiva, što se u klasičnoj filologiji javlja kao tendencija udaljavanja od teksta i inzistiranja isključivo na kulturno-povijesnim činjenicama. Navodim to stoga što povremeno korištenje rukopisa u nastavi možda može pomiriti ove dvije suprotstavljene činjenice: s rukopisom se vraćamo tekstu (u jednoj od faza njegova života) i s druge strane zorno se vidi civilizacijski kontekst odnosa prema antici i kasnijim povijesnim razdobljima.

Upravo zbog toga nastojala sam izlaganje strukturirati tako da su od mnogih mogućnosti upotrebe rukopisa u školi odabrane ove četiri:

1. rukopis kao ilustrativna komponenta u nastavi;
2. rukopis u funkciji transmisije teksta;
3. rukopis kao osnova za kritiku teksta;
4. filološka analiza rukopisa u nastajanju.

Budući da je zadatak ovog izlaganja prvenstveno didaktički, svaku od navedenih mogućnosti rada s rukopisom, odredit ćemo ovim jednostavnim kategorijama:

1. takav je rad koristan/nije koristan
2. predznanje je potrebno/nije potrebno
3. poučavani sudjeluje aktivno/pasivno

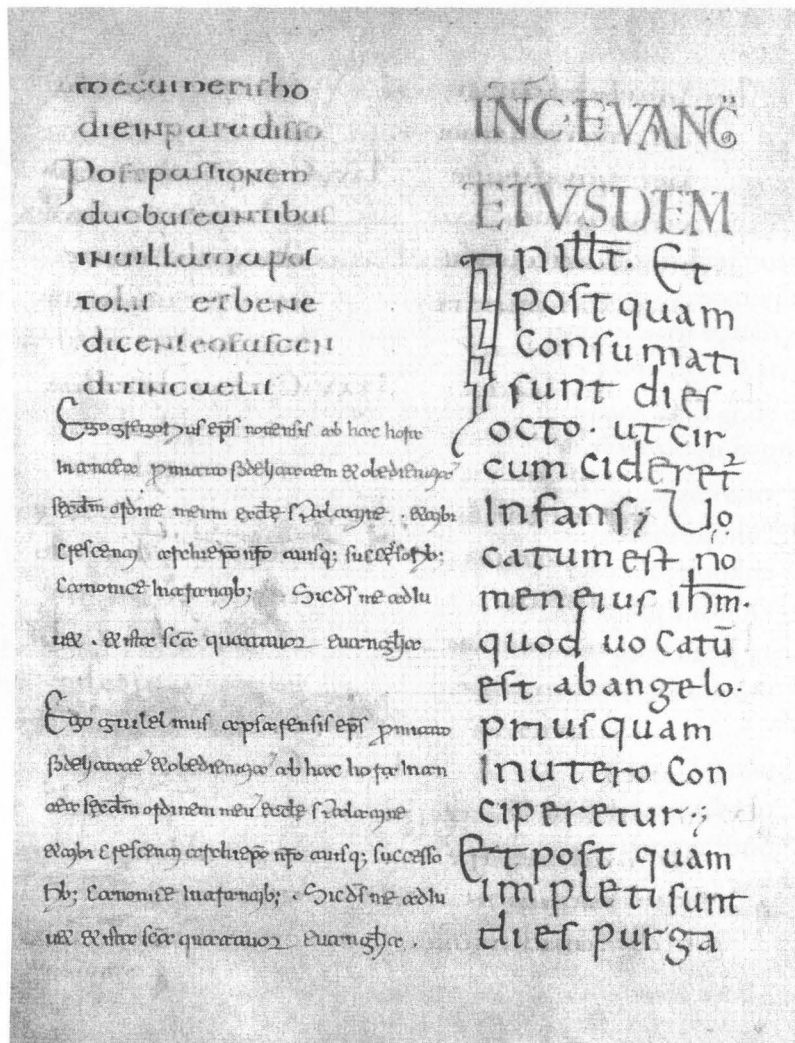
1. Rukopis kao ilustrativna komponenta u nastavi

Rukopisi su slika povijesti pisane riječi nekoga naroda, neke zemlje i njezina civilizacijskoga kruga. Kao takvi proučavaju se interdisciplinarno, važni su za povijest, povijest književnosti, povijest umjetnosti, povijest glazbe. Rukopisi grčki i latinski za nas imaju posebnu važnost ali se u ovom širem pristupu koriste prvenstveno kao kulturno-povijesna datost.

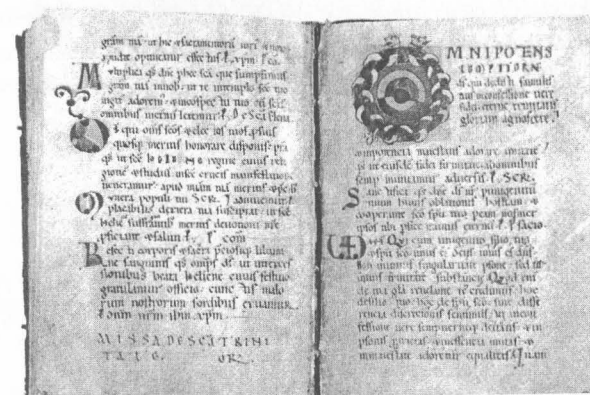
¹ Članak je tekst izlaganja održanog u Dubrovniku u ožujku 2005. na godišnjoj konferenciji asocijacije „Euroclassica“. Skup je održan pod naslovom „Patrimonium in manuscriptis conservatum“.

Prisjetimo se velike izložbe prije petnaestak godina koja je obišla Hrvatsku ali i svijet „Dva tisućljeća pismene kulture na tlu Hrvatske» pod motom *Verba volant, scripta manent!*²

Evo nekoliko primjera rukopisa:



Splitski evanđelistar – svjedoči o najranijoj pismenosti u srednjovjekovnom Splitu. Najuglednija knjiga splitske nadbiskupije (8.st.?)



Sakramentarij sv. Margarete 11. st. u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici.



Za Hrvate dragocjeni su kodeksi pisani glagoljicom. Ovo je nekoliko primjera zanimljivih iz civilizacijskog kuta gledanja. Za nas, koji se bavimo poviješću književnosti, dragocjeni su naravno rukopisi naših latinista.

*Emendata in can. ma
in dictione prae. J. P.*

Potpis Jana Panonija

² Dva tisućljeća pismene kulture na tlu Hrvatske, izbor i tekst Radoslav Katičić i Slobodan P. Novak, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1987.

Odgovorimo sada na postavljena pitanja: kao vizualizacija činjenica ovakav rad s rukopisima svakako je neophodan i *koristan* u nastavi; posebno *predznanje nije potrebno* jer učenik *pasivno* usvaja sve te činjenice – cilj je samo pobuditi interes i proširiti vidokrug.

2. Rukopis u funkciji transmisije tekstova antičkih autora

Svaki tekst koji se na nastavi čita, bio on lakši ili teži, dosadniji ili zanimljiviji, dio propisane lektire ili slobodnog nastavnikovog izbora – ima svoju zanimljivu priču, koju pričaju pismene potvrde u kodeksima i fragmentima papirusa. Tekst pred učenicom nije, dakle, početak i gotova datost udaljena stoljećima – to je putovanje kroz vrijeme, kroz ruke prepisivača u skriptorijima i samostanima, kroz traganje po knjižnicama i samostanima. Prisjetimo se kako je Petrarca tražio i prepisivao Ciceronova djela ili kako je Jan Panonije putovao u Italiju, posebno se zadržavajući u Firenci, da bi za dvor u Budimu nabavio kodekse³.

Ta je priča možda najljepše pred četrdesetak godina ispričana u knjizi *Scribes and Scholars*⁴. Za nas je dragocjena *Socijalna povijest knjige u Hrvata* Aleksandra Stipčevića.⁵

Vratimo se na naša pitanja. Povijesna kategorija transmisije teksta može pobuditi interes, pa čak i zaintrigirati učenika, dakle, *korisna jest*. Drugo naše pitanje o potrebnom predznanju višeslojno je. Vjerojatno su osnovni podaci već poznati, npr. o autoru i sadržaju djela, pa bi rukopis bio samo vizualizacija. Međutim ako je neki folij prikazan s namjerom da ga učenici i čitaju, javlja se pitanje paleografije, o kojoj će biti kasnije riječ. Dakle, *predznanje je potrebno*. U kojoj će mjeri i kako će učenici sudjelovati ovisi o tome kako je nastavnik zamislio nastavu. Mogu, dakle, sudjelovati i *aktivno i pasivno*.

No, kako uklopiti u nastavu još i to? Koji je omjer utrošenoga vremena i mogućnosti da se učeniku tekst i daleki antički sadržaji približe na zanimljiv način?

3. Rukopis u funkciji kritike teksta

Sljedeći su korak u povijesti naših tekstova bila kritička izdanja. Jasno je da se u školskoj nastavi o kritici teksta može govoriti samo u nekim slučajevima i u radu s učenicima koji pokazuju poseban interes.

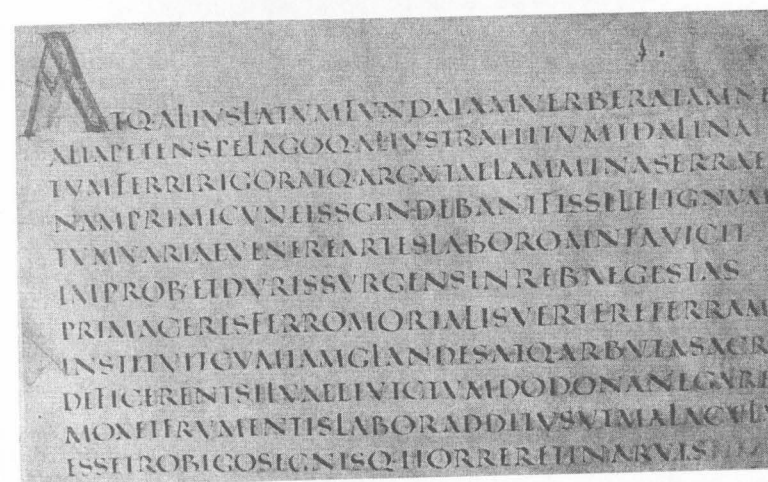
Osnovno je pitanje predznanja – poznavanje paleografije, jer se sav kasniji

³ Csapodi Csaba, Csapodi-Gardonyi Klara, *Bibliotheca Corviniana – The Library of King Matthias Corvinus of Hungary*, Budapest: Corvina Kiado/Magyar Helikon 1981.

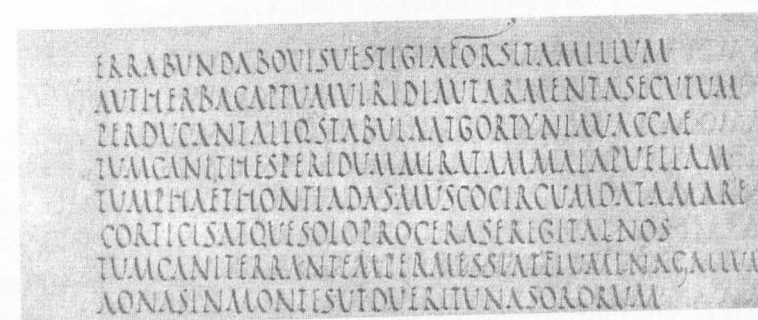
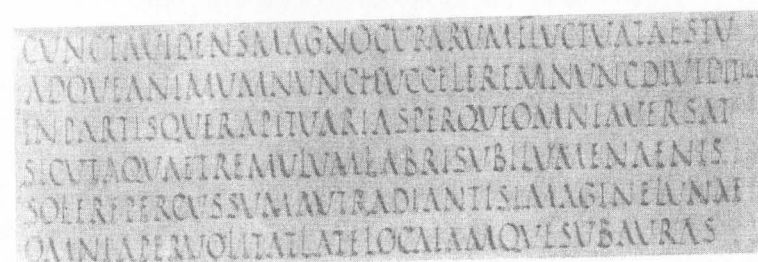
⁴ Leighton D. Reynolds, Nigel G. Wilson, *Scribes and Scholars*, Clarendon Press Oxford, 1968¹

⁵ Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knjiga I., srednji vijek, Školska knjiga, Zagreb 2004.

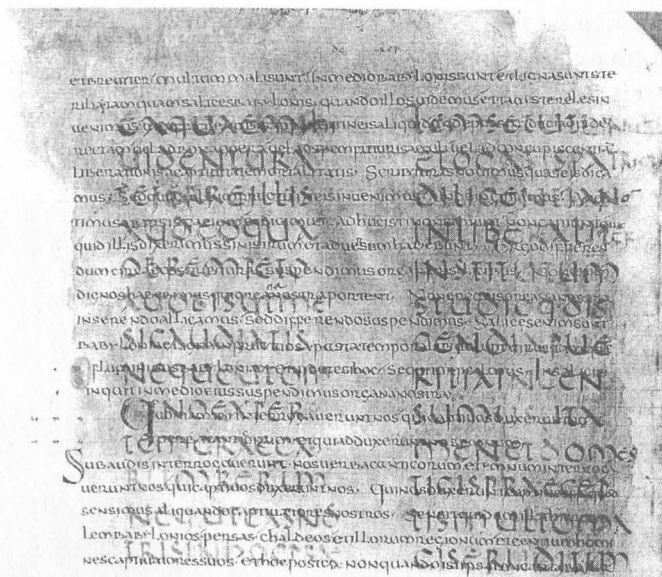
filološki rad osniva na tome i taj je prvi korak dosta težak. Ni naši studenti nemaju u svojim programima studija pomoćne povijesne znanosti, možda će u reformiranom studiju biti više vremena pa će i paleografija naći adekvatno mjesto. Ipak ima i jednostavnijih puteva u susretu s paleografijom, npr. ako pokažemo ove stranice:



Vergilius Augusteus. Capitalis Quadrata. Non post saec. IV.



Vergilius Palatinus. Capitalis rustica. Saec. V



Cicero, *De re publica*. Saec. IV. (?) (S. Aug. In Psalm). Saec. VII–VIII. palimpsest.

Učenici će odmah uočiti razliku u pismu i bit će u stanju pročitati latinske riječi. Oni neće morati prepoznavati vrste pisama, nego ćemo im pomoći razrješujući kratice i upućujući ih na pomoćnu literaturu. Potreban je takav rad iz više razloga.

Do sada smo, naime, govorili o tekstovima antičkih autora. Nalazimo se u Dubrovniku, u gradu gdje je cvao hrvatski neolatinitizam, gdje se još čuvaju neobjavljeni rukopisi i gdje se marljivo radi na istraživanju i očuvanju književne baštine. I u knjižnicama i arhivima drugih naših gradova postoje još neobjavljena književna djela, a postoji i veliki korpus dokumenata i arhivske građe jer je u Hrvatskoj sve do 1847. službeni jezik bio latinski. Zato je korisno i potrebno pripremiti učenike i studente za takav filološki rad. Evo jednog primjera:

Obsidio Iadrensis tekst je koji opisuje kako su Mlečani opsjedali Zadar 1345/46. Ivan Lučić objavio je 1666. u Amsterdamu *editio princeps*⁶.

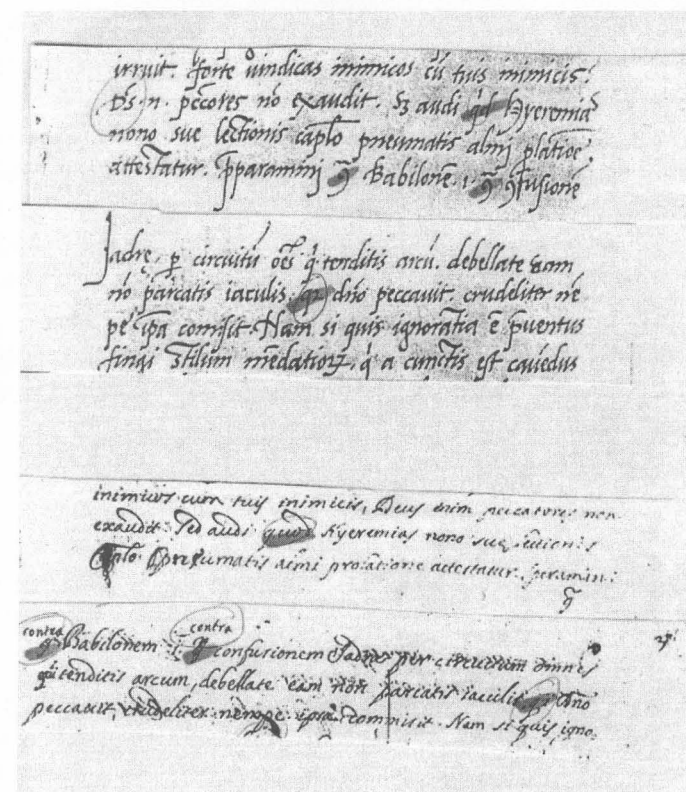
Poznata su dva rukopisa: stariji u Arhivu HAZU iz 1532. (*codex Zagrabienensis*) i mlađi prijepis koji se nalazi u Vatikanskoj knjižnici (*codex Vaticanus*). Postavljamo, dakako, klasično pitanje – u kojoj su vezi ta dva rukopisa. Kako dokazati vezu?

⁶ Objavljeno: *Ioannes Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami 1666.; J.G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum*, Lipsiae 1747, vol. III., 665–723; *Hrvatski latimisti (Croatici auctores qui latine scripserunt)*, digesserunt Veljko Gortan et Vladimir Vratović, Zagrabiae 1969–1972, t. I. 84–106.

Odmah ću odgovoriti: vatikanski je rukopis direktan prijepis zagrebačkoga što se može vidjeti i na jednom malom detalju.

Priča, naime, ide ovako: Lučić je vjerojatno bio u posjedu zagrebačkog rukopisa i dao ga je nekome prepisati. Međutim, prepisivač nije znao, ili nije imao strpljenja, razrješavati svaku kraticu, osobito su ga bunila kraćenja riječi: *quia*, *quid*, *qui*, *quoniam*. Jednostavno ih je izbjegavao ostavljajući prazninu ili prepisujući kratice. Razrješavane su drugom rukom, čini se da je to bila Lučićeva. Ali ni on nije imao uvijek vremena udubiti se u cijelu rečenicu, u kontekst tako da ni njegova rješenja nisu uvijek najsretnija.

Primjeri:



Konačan tekst glasi:

Sed audi, quid Hyeremias non suae lectionis capitulo pneumatici almi prolacione attestatur. Praeparimini contra Babilonem, id est contra confusionem Jadrae, per circuitum omnes qui tenditis arcum. Debellate eam, non parcatis iaculis quia Domino peccavit.

Za ovakav rad nije potrebno temeljito poznavanje paleografije, odmah će svaki učenik shvatiti i sa zanimanjem pokušati sam tražiti pravo rješenje tih ne-

koliko kratica. Prema tome, postavljanje ovakvog zadatka uvodi poučavanog u kreativan odnos prema tekstu, navodi ga da aktivno sudjeluje i sam donosi zaključke.

Koji će sada biti odgovori na naša pitanja: u sveučilišnoj nastavi svakako je *koristan* i svrsishodan ovakav oblik rada. U školskoj nastavi je također, po mojem mišljenju *koristan*, ali samo za zainteresirane učenike i za one kojim imaju *bolje preznanje*. To je jedan vid rada koji od učenika traži *aktivan* i kreativan pristup.

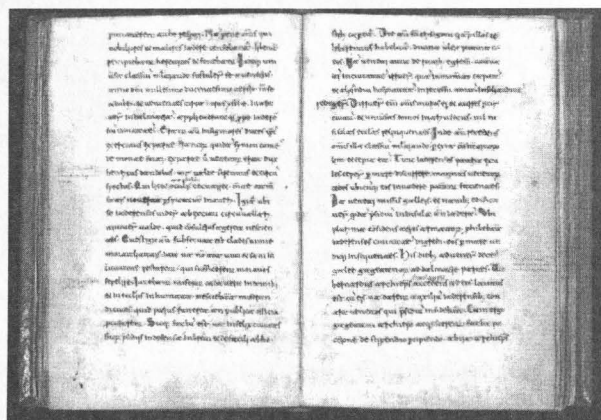
4. Filološka analiza rukopisa u nastajanju

I na kraju – filološka analiza rukopisa koja pokazuje kako nastaje tekst, kako se zahvati u tekstu (ispravci i glose između redaka ili marginama) mogu okarakterizirati kao autorovi.

*Historia Salonitana*⁷ jedan je od najpoznatijih i najdragocjenijih srednjovjekovnih tekstova za povijest Hrvatske. Autor joj je Toma Arhiđakon Splitski koji je studirao u Bologni i tamo slušao Franju Asiškog. U Splitu je zatim proživio cijeli život i sudjelovao u svim važnim svjetovnim i crkvenim zbivanjima. Njegovo je djelo važno i za povijest književnosti i za lingvistička istraživanja o latinitetu XIII. st.

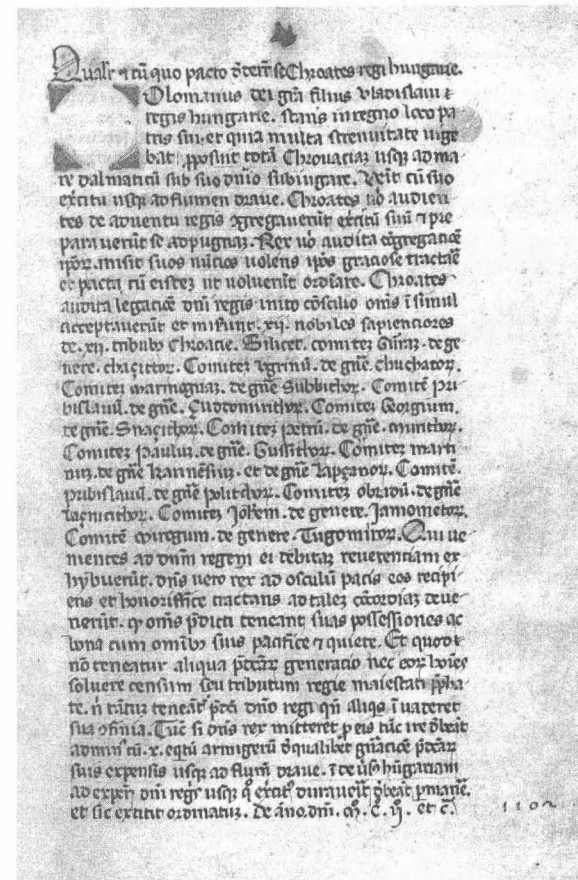
Danas je dostupno 14 rukopisa, od kojih su najstariji splitski rukopis (XIII. st.) i trogirski – najljepši i najreprezentativniji iz XIV. Oba su nastala u regionalnim skriptorijima.

Evo nekoliko stranica iz obaju rukopisa:



Codex Spalatensis (13. st.)

⁷ Posljednje kritičko izdanje: *Historia Salonitana, Povijest salonitanskih i splitskih protovećenika*, Književni krug Split, 2003.



Codex Traguriensis (14. st.)

Splitski je rukopis otkriven tek krajem XIX st. dugo je ležao u nekoj škrinji Splitskog kaptolskog arhiva. Pisan je beneventanom, inicijali su skromno izvedeni.

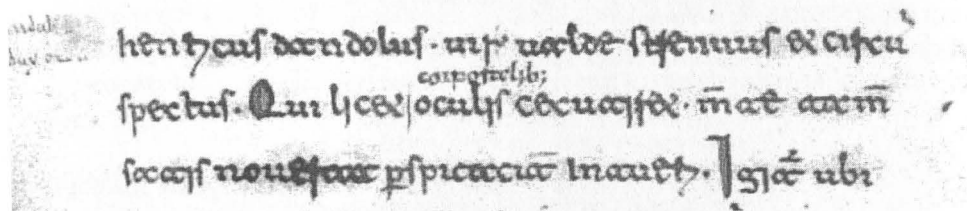
U tom je kodeksu, osim glosa na marginama koje su iz kasnijeg perioda, cijeli niz ispravaka unutar redaka (iznad pojedinih riječi) ili na marginama tamo gdje se tekst proširivao pa nisu riječi mogle stati. Takvih je korektura oko 120, pisane su istom beneventanom, ali na nekim mjestima slova nisu izvedena tako pravilno i napisana su drugačijom tintom.

Dio ispravaka odnosi se na dodavanje pojedinih riječi, najčešće priloga ili zamjenica: *tamen*, *enim*, *uero*, *autem*, *denique* i dr. Ove su riječi inače karakteristične za Tominu strukturu rečenice.

Međutim, brojniji su veći zahvati dodavanjem i brisanjem riječi ili cijelih izraza. Evo primjera:

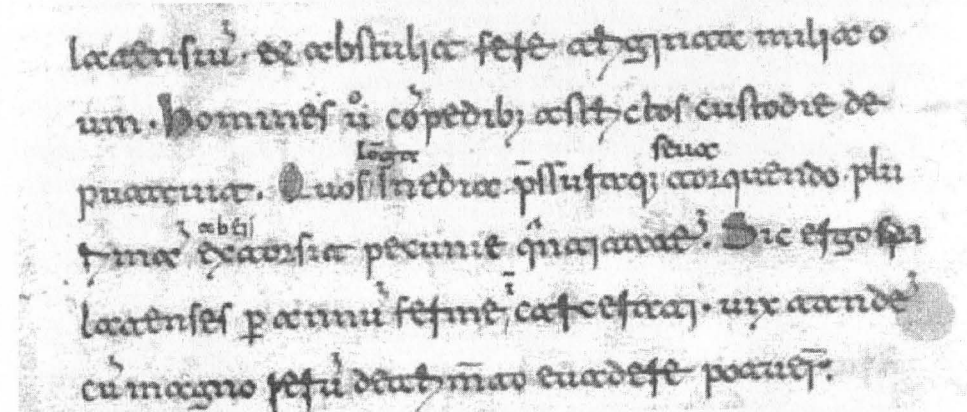
– U nabranju zala koja su zahvatila Salonu pisac dodaje *et alia facinora*: ... odia, rapine, usure, periuria et *alia facinora* totam inuaserant urbem.

– Sljedeću rečenicu mijenja proširujući je: Et quia pars magna eorum per orbem erat dispersa et ipsi pauci et inopes remanserant.



– U rečenici: Qui licet *corporalibus* oculis cecutiret....ubačena je riječ *corporalibus*.

– U sljedećoj rečenici dodaje pridjeve: ...quos *longa* inedia *pressuraque* *seua* torquendo plurimam *ab eis* extorsit pecunie quantitatem.



– Briše i prepravlja rečenicu: ...cum plus quam centum milia hominum *seua* mors unius diei spatio *et breui loci termino* deglutiret.

– Na nekim mjestima izbacuje pojedine riječi, npr. *Spalatensium*: fortiori an nīsu ... incubuere remis et totis uiribus remigantes conabantur.... Prethodna je, naime rečenica glasila: At uero *Spalatenses* preter opinionem suam uidentes eos in mare exisse, gauisi sunt ualde. Time je izbjegnuto ponavljanje.

Takvi i slični brojni zahvati u srž jezičnoga iskaza ne mogu biti djelo običnoga pisara ili prepisivača, to je, filološki gledano, originalan autorski čin. Tekst je, dakle, kao i sam kodeks, bio *in statu nascendi*. Zahvati nisu bili puki ispravci, o njima je autor razmišljao, tražio je ljepši i sadržajniji, te stilski uvjerljiviji iskaz. Osim filoloških argumenata u prilog autografa govori i prema kodek-

sa, koja nije do kraja izvedena – inicijali, kao i druga slova, nisu do kraja iscrtani bojom. Da ga je prepisivao ili pisao pisar, barem bi nakon Tomine smrti do kraja različitim bojama ispunio inicijale.

O mogućnosti da je splitski kodeks Tomin autograf mnogo se raspravljalo, a glavni je argument protiv Tomina autorstva bila isprava koju je on vlastoručno potpisao i koja je pisana drugačijim pismom: karolinom goticom. Međutim, Toma je sigurno poznao oba pisma, beneventana je bila pismo karakteristično za dalmatinske skriptorije u to doba, a karolinu goticu naučio je u doba svoga školovanja u Bologni.

Nedvojbena je, dakle, starost kodeksa, pripadnost regionalnom splitskom i trogirskom skriptoriju, jasno je kako je teklo njegovo nastajanje u krugu splitskoga kaptola, gdje je stoljećima bio skriven od očiju javnosti. Možda zbog toga što je bio skromnije opremljen, što nije bio dovršen i što se nije isticao zlatnim inicijalima, kodeks je ostao sačuvan do današnjega dana upravo tamo gdje ga je njegov autor osmislio, stvarao i pisao. Prema paleografskoj analizi i materijalnim karakteristikama kodeks je mogao nastati za Tomina života. Filološka analiza ispravaka u tekstu odaje autorski čin.

Vratimo se sada na naša pitanja:

Da li bi ovakav, dijelom istraživački rad, bio koristan u nastavi? Po mome sudu to je mogućnost koja poučavane uči što je to filološki rad, dakle, *koristan* je. Naravno, bez predznanja takva je analiza nemoguća. Zbog toga je odgovor na drugo pitanje pozitivan: *predznanje je svakako potrebno* i to poznavanje osnova paleografije, dobro vladanje latinskom morfosintaksom i stilistikom. Učenici u potpunosti sudjeluju u radu *aktivno*, ovakva analiza ih mora navesti na vlastite zaključke i domišljanja.

U zaključku, vratila bih se na misao koju sam u početku istakla – da je upotreba rukopisa u nastavi jedan od puteva šireg sagledavanja ljudskih civilizacijskih dostignuća. Tekst dobiva dublju, zanimljiviju dimenziju i prestaje biti zauvijek definirana datost iz dalekih vremena. Priča o putovanju svakog književnog djela kroz stoljeća do današnjih dana ne može ne privući interes, jer svaki tekst ima svoj roman „Ime ruže“.